

Структурні особливості концепту *ЧОЛОВІК* (на матеріалі роману Джін Плейді “The Bastard King”)

Сучасні мовознавчі студії характеризуються підвищеним інтересом до антропоцентричного підходу, в царині когнітивної лінгвістики зокрема. Людина з її психікою, когніцією, особистими потребами, світоглядом опиняється в центрі не лише суспільного способу мислення, а й теоретико-практичних досліджень вчених. Із активним розвитком соціуму виникає потреба в переосмисленні самого поняття “людина”, оскільки воно є набагато складнішим, аніж зазвичай його описують.

Лінгвістів давно цікавить питання залежності мовлення людини від її віку, освіти, темпераменту й інших сутнісних характеристик. Останнім часом актуальною є проблема залежності мовлення людини від її статі. Соціолінгвістичні дослідження виявили, що стать дійсно впливає на вибір мовних засобів. Так, К. Ощепкова зазначає, що в чоловічому тексті лексика бідна, одноманітна, рідко вживаною є емоційна оцінка, раціональність мовлення відображена в структурній чіткості висловлювань – чітко спостерігається вступ, виклад головної думки тексту та висновок. Чоловіки частіше використовують фактичну інформацію логічного характеру. У мовленні жінок переважає емоційна домінанта, часто наявний опис власних емоційних переживань. Тексти нагадують мовлення в стані емоційної напруги. Жінки-автори більш експресивні, часто їхня експресивність гіперболізується. Їм властива більша образність в описі почуттів. Мовленнєва діяльність жінки спрямована на опис ситуації, а не пошук суті [5: 24].

Гендерна проблематика є основою наукових праць таких українських лінгвістів, як А. Архангельська, О. Горошко, Л. Ставицька та Т. Сукаленко, а також зарубіжних вчених: О. Гриценко, А. Кириліна, Ш. Берн, О. Есперсон, Ф. Маутнер, Е. Сепір та ін.

Сьогодні лінгвісти досліджують мову в тісному зв'язку з людиною, що зумовлює необхідність лінгвістичного аналізу художнього тексту як безпосереднього відображення свідомості людини, оскільки художній твір є вираженням особистості автора, його ідей та їхнього мовного втілення. Учені наголошують на тому, що аналіз художнього тексту дає змогу дослідити зміст окремих концептів та концептуальної картини світу, яка формується у свідомості людини під час пізнання [2: 43]. На межі взаємодії лінгвістики, культурології та філософії феномен концептуалізації представлений концепцією семантичних / лексичних / мовних універсалій, згідно з якою “концепт” визначають як основу розуміння світу та місця людини в ньому. Існує певний набір фундаментальних понять, які збігаються з набором лексичних універсалій, що лежить в основі людської комунікації та мислення. Будучи спільними для всіх мов, вони утворюють загальну поняттєву базу, що з'єднує різні культури [3: 16]. Незважаючи на те, що концепти як ментальні утворення є активно досліджуваними, до сьогодні немає універсального визначення цього поняття. Так, на початку 90-х років ХХ ст. у російській лінгвістичній з'явилися такі терміни, як “концепт” (Н. Арутюнова, Д. Лихачов, Ю. Степанов, С. Ляпін), “лінгвокультурема” (В. Воробйов), “логоепістема” (Є. Верещагін, К. Костомаров), проте сьогодні найбільш уживаним є термін “концепт”, який широко застосовують у різних наукових галузях, що й спричинює його багатозначність. Іноді його вживають як синонім до слова “поняття”, однак він є ширшим за цю номінативну ознаку. Він наближений до ментального світу людини, тобто до культури й історії, тому має специфічний характер. Згідно з теорією Ю. Степанова, концепти є культурною спадщиною у свідомості народу, його духовною культурою. Саме колективна свідомість зберігає концепти, які існують постійно або дуже тривалий час [6: 211].

Сьогодні досліджено чимало соціально-політичних, ідеологічних, філософських, культурних, ментальних, міфологічних концептів, проте концепт *ЧОЛОВІК* у художньому тексті вивчено недостатньо. Здебільшого

сучасні науковці вивчають концепт *ЖІНКА*, проте ми вважаємо, що для досягнення об'єктивних результатів досліджень слід звернути увагу й на постать чоловіка. Таким чином, власне цей фактор зумовив обрати **об'єктом** нашої розвідки гендерний концепт *ЧОЛОВІК* в англomовному художньому дискурсі.

Предметом дослідження є структурні особливості концепту *ЧОЛОВІК* у романі Джін Плейді “The Bastard King”.

На думку Ю. Степанова, до структури концепту входять три складники: основна актуальна ознака, додаткова або кілька додаткових ознак, які вже є не актуальними, а історичними, та внутрішня форма, яка зазвичай не усвідомлена, але міститься в зовнішній словесній формі [7: 47]. Отже, в основі концепту завжди є вихідна, прототипова модель основного значення слова, інваріант усіх значень. Тому в структурі концепту виділяють ядро, центральну та периферійну зони концепту [1: 84]. Предметом нашої уваги є периферія концепту *ЧОЛОВІК* в англomовному художньому дискурсі. Існує безліч репрезентантів концепту в мові: синонімічні ряди, поля, тематичні групи, паремії, фразеологізми тощо. Проте одним із лінгвістичних ресурсів мовної репрезентації концепту в художньому творі є *концептуальна метафора*, яка є результатом виникнення семантично-концептуальної аномалії в художньому дискурсі. На думку Е. Маккормак, вона виникає внаслідок когнітивного процесу, який зіставляє два чи більше референти, зазвичай непок'єднані між собою, виражаючи образний складник концепта [4: 358–387]. Слід мати на увазі також те, що концептуальна метафора — це явище, що формується не в мові, а в мисленні індивіда завдяки його здібності встановлювати аналогії між гетерогенними сутностями різної природи, внаслідок чого людина концептуалізує одну ментальну сутність в термінах іншої [9]. Адже згідно з когнітивною методологією вона схильна реагувати не на реальність як таку, а на власні когнітивні об'єктивації реальності.

За допомогою концептуальних метафор можна виділити певні істотні риси характеру, ознаки, якості, розкриття зображуваного предмета, явища чи події. Тому концептуальні метафори є найбільш ефективними вербалізаторами досліджуваного концепту *ЧОЛОВІК* у художньому дискурсі незважаючи на те, що вони належать до їх периферійної зони. Отже, предметом нашої уваги є не ядерний прошарок гендерного концепту *ЧОЛОВІК*, а його периферія в англomовному художньому дискурсі.

Оскільки структура концепту має польовий характер, то лексичні одиниці, у формі яких він об'єктивується, структуруються та організовуються за принципом ієрархічних відношень.

За рівнем інтеграції семантичних структур концепти поділяються на суперконцепти, макроконцепти, базові концепти та мікроконцепти [8: 118–119]. У нашій розвідці ми беремо за основу запропоновану схему класифікації концептів і виділяємо 3 мікроконцепти *ЧОЛОВІК-СИН*, *ЧОЛОВІК-ОДРУЖЕНИЙ*, *ЧОЛОВІК-ПРАВИТЕЛЬ* у межах базового концепту *ЧОЛОВІК*.

Як фактичний матеріал дослідження ми обрали роман Джін Плейді “The Bastard King” (1977). Зібраний нами матеріал репрезентує концепт *ЧОЛОВІК* у таких аспектах: “зовнішні” та “внутрішні якості” чоловіка.

Відповідно у проаналізованих нами текстах концептуальний аспект “зовнішні якості чоловіка” розкривають такі найширше представлені концептуальні ознаки: “фізичний стан”, “вікові особливості”.

Периферія мікроконцепту *ЧОЛОВІК-СИН* представлена концептуальними метафорами, які виражають концептуальну ознаку “фізичний стан” чоловіка. Так, у романі трапляється перенесення якостей неживих або величезних предметів на будову тіла чоловіка: *He was a mighty son of a King with a stony face...*[10: 58] . *He was a powerful man of a gigantic figure* [10: 26]. Ці контексти акцентують увагу на хорошому здоров'ї та незворушності фізичного вигляду чоловіка.

Концептуальний аспект “вікові особливості чоловіка” представлений невеликою кількістю концептуальних метафор, якими пронизані такі речення: *He had a colourful character of a youngster...Young extravagancy loved him* [10: 167]. Представлені метафори побудовані на прямих асоціативних зв'язках молодості з яскравими кольорами, екстравагантністю, які зачаровують юних людей. Отже, вони також заповнюють периферійну зону досліджуваного мікроконцепту **ЧОЛОВІК-СИН**.

Периферія мікроконцепту **ЧОЛОВІК-ОДРУЖЕНИЙ** характеризується наявністю в ній аспекту “внутрішні якості чоловіка”, який виражається через концептуальні ознаки “характер”, “емоційний стан”: *He was a man of great contrast, he was capable of acts of devilish cruelty and considerate kindness* [10: 180]. Доброта і лагідність чоловіка у проаналізованому романі не є чеснотами сильної статі. Це пояснюється гендерним стереотипом: чоловік — голова родини та господар у палаці, який все вирішує самостійно: *His almighty character could easily swept all the decisions of his beloved wife. Robert was a figure of severe romance and historical legend* [10: 68].

Агресія, надмірність почуттів, всемогутність та безсмертність як визначальні риси вдачі правителя представлені в концептуальних метафорах на периферії мікроконцепту **ЧОЛОВІК-ПРАВИТЕЛЬ**. Цей аспект ілюструють такі речення: *He was overcome with silent delight* [10: 46]; *It was for this reason that he was endeavouring to take his brother's ducal crown for him, that he had taken the breath of the castle of Falaise away, and was at that time in residence there* [10: 58]. Проаналізовані риси характеру є важливими складниками традиційної чоловічої ролі як володаря земель, управителя держави, який увінчаний славою переможця та успішного короля.

Отже, до структури периферійного прошарку базового концепту **ЧОЛОВІК** входять периферійні зони трьох мікроконцептів **ЧОЛОВІК-СИН**, **ЧОЛОВІК-ОДРУЖЕНИЙ**, **ЧОЛОВІК-ПРАВИТЕЛЬ** з концептуальними ознаками “зовнішні якості чоловіка”, “фізичний стан”, “вікові особливості”, “внутрішні якості чоловіка”, “характер”, “емоційний стан”, які завуальовано, через

конотативні значення характеризують чоловіка в англомовній концептуальній картині світу.

Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що слабкість, несамостійність у прийнятті рішень, лінь, нездатність забезпечити сім'ю є вадами чоловічої статі, проте абсолютно неприбутими для головних персонажів чоловічої статі у романі "The Bastard King". Натомість, незалежність, розважливність, хоробрість, всемогутність є чеснотами справжніх чоловіків, які можуть завоювати не тільки жіноче серце, але й будь-яку державу.

Проведене нами дослідження не претендує на абсолютну вичерпність аналізу фактичного матеріалу. Перспективним вбачаємо вивчення концепту *ЧОЛОВІК* на більш широкому текстовому матеріалі для посилення об'єктивності лінгвістичних висновків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Воркачев С.Г. Методологические основания лингвоконцептологии / С.Г. Воркачев // Теоретическая и прикладная лингвистика : аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж, 2002. – Вып. 3. – С. 79–95.
2. Галич О.А. Аналіз та інтерпретація літературно-художнього твору / О.А. Галич // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 14 (177). – С. 43.
3. Іващенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу : на матеріалі української мистецтвознавчої термінології : [монографія] / В.Л. Іващенко. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
4. Маккормак Э. Когнитивная теория метафоры / Э. Маккормак // Теория метафоры : [сборник] ; [пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз.] / [вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой ; общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной]. — М. : Прогресс, 1990. — С. 358—387.

5. Ощепкова Е.С. Идентификация пола автора по письменному тексту : лексико-грамматический аспект : автореф. дис. ... к. филол. н. : 10.02.19 “Теория языка” / Е.С. Ощепкова. – М., 2003. – 24 с.
6. Потапенко С.І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу : досвід лінгвокогнітивного аналізу / С.І. Потапенко. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2004. – 360 с.
7. Степанов Ю.С. Константы : словарь русской культуры : опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 300 с.
8. Убийко В.И. Словарь концептосферы и динамика дискурса / В.И. Убийко // Русский язык: исторические судьбы и современность : [материалы междунар. конгресса]. — М. : МГУ, 2001. — С. 118—120.
9. Lakoff G. Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind / G. Lakoff. — Chicago : The University of Chicago Press, 1987. — 614 p.
10. Plaidy J. The Bastard King / Jean Plaidy. — London: Pan Books Ltd., 1977. — 333 p.